

FEHÉR BENCE

ÍRÁSOS EMLÉKEINK AZ ŐSMAGYAR KORBÓL

KIVONAT: Az „ősmagyar” és „ómagyar” kor elhatárolása a standard magyar nyelvészetben illogikus, a szimbolikus 895-ös dátumot tekintjük határpontnak, holott a két korszak közti nagy horderejű nyelvi változások leginkább a XI–XII. századhoz köthetők. Azonban a honfoglalók és az őslakók összeolvadása a nyelvet erősen befolyásoló folyamat kellett hogy legyen, még ha jelenleg a szub- és szupersztrátumok azonosítása meg is haladja erőnket. Ez a folyamat valóban 895 után indulhatott, és logikus, hogy a XI–XII. században tetőzött legyen. Ezért gyakorlati szempontból a XI. század előtti nyelvemlékeink az ősmagyar korba sorolhatók. Eddig ezek kizárólag glosszák voltak, amelyekből szintaktikai és morfológiai ismeretek csak rendkívül korlátozottan vonhatók le, a fonetikai következtetéseket pedig bonyolulttá teszi, hogy a X. századi adatok más írásrendszerben vannak rögzítve: görög betűvel. Így a valódi nyelvváltozások mellett látszólagosak is mutatkoznak, melyeket az átírási mód változása okozott.

Nagy újdonság, hogy a X. századból, sőt mostanra valószínűsíthetően régebből is előkerült rovásírásos nyelvi anyag, amely közvetlen betekintést enged az ősmagyar korba. Ezek egy-kétszavas, ám teljes mondatot alkotó szövegemlékek, így hirtelen megjelentek szintaktikai és morfológiai adatok is a VIII. és X. század közt. Ezek olyan standard szerkezetet mutatnak, amely az ómagyar korig nem sokat változott. Az írásrendszer sajátosságai miatt azonban fonetikai adat egyelőre kevesebb, mint a glosszákból. További előrelépés várható azonban újabb rovásemlékek felfedezésétől, illetve a nagyszentmiklós–szarvasi típusú írások kombinatorikai alapú megfejtésétől – ha ezek közt lesznek magyar nyelvűek.

KULCSSZAVAK: ómagyar kor, ősmagyar kor, rovásírás, glosszák, mondat-szerkezet

Az „ősmagyar” és „ómagyar” kor határpontja a hagyományos magyar nyelvtörténet definíciója szerint 895, a honfoglalás dátuma, ez előtt beszélünk ősmagyar nyelvről. Ez azonban meglehetősen önkényes, pontosabban nyelvészeti ismérvek alapján nem igazolható, hanem történeti alapon meghatározott dátum, így a nyelvészeti tudomány számára voltaképpen idegen test. Az eddigi tudásunk szerint a honfoglalás dátuma nyelvi érvek alapján, tehát hangtörténeti változások, morfológiai fejlődés stb. számára nem kitüntetett pont. A hangtörténeti változásokat tulajdonképpen az írásbeliség kora előtt nagyon bizonytalanul tudjuk datálni, a XI. század előtt ezek abszolút kronológiája inkább konstrukció, mint tény, de semmi nem utal arra, hogy a IX. század végén, X. század elején következne be valami nagy horderejű változás. A XI–XII. századi változások sokkal mélyrehatóbbnak látszanak! Szótörténetileg sem indokolt a 895-ös határpont a hagyományos nyelvtörténet szerint, mivel mindeddig nem derítettek fel olyan szócsoportot, amelynek átvételében vagy belső képzésében a honfoglalásnak határszerepe lenne – bármennyire furcsa is ez józan paraszti ésszel. A szófejlődésben komoly ugrást a nagy kulturális és életmódváltáshoz lehet kötni, magyarán a keresztyénség felvételéhez és az államalapításhoz, így a X. század második, XI. század első fele várható mint logikus határ. Igaz ez akkor is, ha a szóátvételek forrásnyelveit nézzük: szláv hatás 895 előtt is bőven lehetett, és utána is valószínűsíthető az erős török hatás a hagyományos nyelvszemlélet számára, amely felteszi, hogy az avarok, akikre rátelepültünk, törökös nyelvet beszéltek. A latin hatás jóval később, az államalapítás táján kezdődött;¹ egyedül talán a germán hatásról tehetjük fel, hogy már a X. században volt rá lehetőség, de ez a legkisebb horderejű mindezek közt.

1 Jelen tudásunk, valamint az általánosan elfogadott magyarázatok szerint, ámbár megjegyezném, hogy latin jövevényszavaink időbeli rétegzésének alapos vizsgálata ezen a képen esetleg módosíthat.

A hagyományos nyelvtörténet számára tehát 895 inkább egy üres dátum, az az év, amikor (elképzelésük szerint) nyelvünk beszélt területét 7-800 km-rel arrébb költöztetjük, más nem történik vele. Ha mégis elfogadhatónak tartjuk mint korszakhatárt, akkor az egy nonkonform nyelvtörténet számára lehet az, amely szerint a magyar nyelv kialakulásának döntő momentumai közt van a 895 előtti őslakók és a honfoglalók nyelvi *összeolvadása*, tehát vagy egy igen erős avar szubsztrátum feltételezése (a hagyományos nyelvtörténetben ilyen momentum egyáltalán nem szerepel, ez egyébként eleve abszurd hozzáállás, de azt el kell ismerni, hogy igen nehezen tudnánk megfogni, miben fogható meg ez a szubsztrátum²), vagy pedig a korábban már e térségben beszélt magyar (ősmagyar) nyelvre hat a Hétmagyar nyelve mint erős szupersztrátum – akár nem magyar nyelv volt ez, akár egy más nyelvjárású magyar. Amíg ezt nem tudjuk igazolni, ómagyar nyelvről minden belső, nyelvészeti érv szempontjából a XI. századtól logikus beszélni, a X. századot inkább az ősmagyar korhoz lenne javasolható sorolni. (A XI. század körüli erős változások tényét az sem fogja cáfolni, sem pedig érthetlenné tenni, ha meg tudjuk fogni az említett szubsztrátumot vagy szupersztrátumot: a hatás nem két nap alatt következik be, logikus, hogy egy 895-ben megindult összeolvadási folyamat a XI. század körül lehetett a tetőponton!)

Ilyen értelemben is igaz, hogy a magyar nyelv írásos emlékei érdemben az ómagyar korról kezdődnek: az általánosan ismert forrásokból szintaktikai ismeret 1055 előtt egyáltalán nem nyerhető (a X. századból egyetlen szintagmaszintű kapcsolat ismert, Ἀτελοῦζου neve³), morfológiai is szinte semmi,⁴

2 Mellesleg ebből az következne, hogy a hagyományos szemléletű nyelvtörténeti kutatások számára prioritás kellene hogy legyen az intenzív kutatás az avar szubsztrátum meghatározása céljából – ez azonban a gyakorlatban sajnálatos módon mégsem így van.

3 Konstantinos Porphyrogennétos, DAI 38, 30. Rekonstruálható kiejtése vsz. ätel küzü.

4 Mivel a glosszák többnyire különálló (és képes pontossággal lejegyzett) szavakat tüntetnek fel, ezekből jó esetben a szavak tőalakja állapítható meg, ragmorfémák nem, de még itt is problémát okoz, hogy a szavakat több esetben görög, illetve latin ragvégződésekkel látják el (pl. S/N. ragok: lat. *Toxus* ~ *Toxis* ~ újm. Taksony, gör. Ἀλμοῦτζης ~ újm. Álmos); szerencsés helyzet, ha ez egyáltalán egyértelműen leválasztható, így pl. Árpád nevénel, ahol Konstantinnál párhuzamosan van Ἀρπαδίη és ragozatlan Ἀρπαδίη S/Acc. alak is (DAI 38, 44. vs. 49.). Toldalék-morfémák közül csak néhány képző igazolható, így a -χ alakban leírt part. impf.-képző a veszprémvölgyi alapítólevél alapján, és természetesen már itt is nyelvtörténeti rekonstrukció alapján tudjuk, hogy ennek -γ kiejtést kell tulajdonítanunk.

a lexikai adatok pedig csak néhány szórványból valók, és rettentő gyérek. A létező szórványok nagy többségben hangtani következtetésekre lennének alkalmasak, de ezek éppen e korban túl nagy értelmezési problémákat vetnek fel. Ennek oka egy újabb nagy különbség a X. század és minden későbbi kor közt: a XI. századtól a magyar írásbeliség döntően latin betűs, a X. századi adatainkat pedig döntő többségben görög betűs glosszák szolgáltatják. Ennek hangtani szempontból hallatlan hordereje van, amit nem szoktunk felmérni: az egyébként hirtelen meg nem változó fonémakészletünket teljesen más módszerrel lehet rögzíteni, és ezért látszólagos hangváltozás mutatkozik. Sajnálatos módon ezzel a problémával eddig a kutatás szinte nem foglalkozott,⁵ így nincs mód összefoglalóan ismertetni a jelenséget, be kell érnem egyetlen példa bemutatásával. Az ómagyar mély magánhangzók sorozata latin betűs realizálásban *a – o – u*, a görögben azonban nem: Bíborbanszületett Konstantin glosszái α ⁶ [ez azonban nem csak a mély mgh. jele!] – *o – ou* hármasságot mutatnak, viszont a veszprémvölgyi alapítólevél $\alpha – \omega – o$ hármasságot.⁷ Az utóbbi erősen kérdésessé teszi, hogy a latin *á/o/u* kiejtést alkalmazhatnók a korai ómagyar, avagy kései ősmagyar nyelvre (akárhogy is nevezzük): az *ω* és *o* opozíciója a sorozatnak az *o*-nál nyíltabb ejtésű középső és csak kevésel zártabb ejtésű utolsó tagjára enged gyanakodni, ami *ad absurdum* azt a feltételezést sem zárja ki, hogy a mi labiális *a* hangunk visszavezethető a X. századig! Erre egyébként van egy másik figyelemreméltó nyom is: vannak török eredetű szavaink eredeti illabiális *á*-val, amelyek a mai magyar nyelvben labiális *a*-ig záródtak, viszont több esetben ómagyar szövegben (legalábbis látszatra, íráskép szerint) *o*-ig, ez pedig elég illogikus: a hang először erősen záródik, majd 2-300 év múlva újra nyílik, miért és minek? Észszerűbb elkép-

5 Értelemszerűen a magyar nyelvészeti ismeretek mellett a középgörög nyelvészetben, különösen fonológiában való jártasság is szükséges ahhoz, hogy e kérdésben valaki érvényes észrevételeket tehesen.

6 Külön nyomatékosan kell hangsúlyozni, hogy ez viszont nem egyetlen fonéma átírása, tehát nem mindig mély mgh.-nak értendő: mint legkésőbb Moravcsik Gyula kutatásai óta egyértelmű, az eseteknek talán többségében *ä* hangnak felel meg a kiejtett ősmagyar szavakban, ld. a fentebbi *Ἀτελοκούζου példát*.

7 Ld. *σομβώτου* (**sumbotu* vagy **sombatu* ?); *πωλοσνίκου* (**palozniku* vagy **palozniku* ?).

zelés, hogy a latin betűs íráskép és az ejtés közt itt van egy eltérés, amelyet talán a görög betűs íráskép pontosabban tud jelezni.

Mindezek azonban hangtani adatok és azok is gyéren. Ezért óriási jelentőségű változás, hogy az utóbbi 25 évben fokozatosan előkerültek rovásírásos emlékek is az I. évezredből. Ezek ugyanis mindenképpen szövegemlékek, vagyis elvileg – persze terjedelemtől függően – a teljes nyelvi rendszert mutatják. Nyilván kivéve az egy-két betűs, monogramot, nevet, rövidítést tartalmazó feliratokat. De már egy egyszavas rótt közlés is lehet teljes mondat, amelyből az adott esetben X. századi szintaxisra és morfológiára vonatkozóan is derülnek ki adatok.

Hadd foglaljam össze, mióta és hogyan bővül visszafelé a rovásírásos anyag. Az 1990-es években vetődött fel, és mostanra lényegében elfogadott, hogy van néhány java-ómagyar kori székely rovásemlék.⁸ Ezek köre bővül-szűkül (a datálás átértékelése során), olvasata sokszor bizonytalan, de a tényt mára senki nem vitatja. A XII. század azonban egyelőre üres korszak. A tágabb értelemben vett honfoglaláskorból ismerünk egy sor írott jellel ellátott tárgyat (KMRE 116–124; Medgyesi 2020), ezek azonban a) már nem a Székelyföldön összpontosulnak, konkrétan onnan egy darab ismert, Torjáról (KMRE 123), b) többségében nem székely típusú jelnek látszanak, így nagyobb részüknek nem csak a kiolvasása, de magyar nyelvű volta is bizonytalan. Mivel történeti források alapján is lehet következtetni arra, hogy a X. században a Hétmagyar közegében még több nyelv is használatban volt,⁹ ez nem okoz meglepetést, de mindenképpen az előrehaladást hátráltató tény, hogy ezek nem feltétlenül magyar nyelvemlékek. Négy-öt emléket azonban legalábbis lehetséges pre-székely rovásjelekkel olvasni, ezeknél a magyar értelmezés is felvethető (egészen világosan Magyarózdton,

8 A vargyasi (régészeti érvek alapján XIII–XIV. századra tette Benkő 1994a), homoródka-rácsonyfalvi (feltételesen a XIII. század végére tette Benkő 1994b, 160.), a firtosvári (Ferenczi–Ferenczi 2006, 34–36.: XI. sz. vége – XIII. sz. eleje közé datálta, ez azonban túl korai, vö. Sófályi 2010, 310, ennek alapján, és ez egyben a szöveg nyelvállapotával is összhangban van, legvalószínűbb a XIII. század). Itt nem térek ki arra, hogy véleményem szerint az erdőszentgyörgyi emlék is ebbe a csoportba tartozik, mert azt éppen a fenti analógiák alapján lehet csak megkísérelni datálni.

9 DAI 39,7–10: ὄθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσι· ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἐτέραν γλῶτταν.

egy szó: KMRE 118; vö. Fehér 2021a, 231–233.); csak egybetűs rövidítés Bene-
pusztán (KMRE 116).

A X. századi anyagon belül kivételes a bodrog-alsóbúii felirat (KMRE 116),¹⁰ amely Vékony Gábor megfejtése szerint (Vékony 1999a; 1999b) egyszavas igei mondatot ad magyarul, többé-kevésbé szabályos székely–magyar rovásjelekkel:¹¹ 78 85 80^15 37 FON^AK^2 fúnák. Ez az emlék a X. század első felére datálható, egy viszonylag korai kohótípushoz tartozik (Gömöri 2000, 170.), és határozottan köznépi, illetve az alsó réteg nyelvhasználatának látszik: ez feltehetővé teszi akár azt is, hogy ez az őslakók hagyatéka (Vékony 2000, 224.). A harmadik jelnek egy Vékony által figyelmen kívül hagyott többletvonását is figyelembe véve nyelvészeti érvek alapján módosított olvasatot adott rá Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: FWN^A^IK^2 *fuwnaik* (Hosszú–Zelliger 2014). Ennek azonban paleográfiai problémája van: egyrészt a 85 = W olvasat előzmény nélküli gondolati konstrukció, amely az írástörténetileg rokon betűalakokból nem következik, másrészt a K² jel használata, holott A mgh. után K¹ jel volna logikus.¹² Én a kritikus betűt nem ligatúrának olvasom, hanem a 78 85 36 37 FOLK folok olvasatot tartanám valószínűnek (Fehér 2019, 20, 7.j.). Másrészt fontos, hogy a közlés nem egyszavas, hanem van még egy különálló, a mondat szerkezetbe valószínűleg nem tartozó

10 Ld. Gömöri–Magyar 1999, 218; Vékony 1999a; Vékony 1999b; a később keletkezett nagy bőségű irodalmat itt nem idézzük.

11 A székely–magyar rovásjeleket nyomdatechnikai okokból, valamint az egyértelműség kedvéért az erre *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteményében* kidolgozott numerikus kóddal írom át (KMRE 19–23.).

12 Noha egyes korai újkori leírások szerint a K¹ jel szó végi /k/ hangot jelöl, és a hangérték ingadozására hivatkozva Vékony 2000, 220. tagadta az /a/ magánhangzó jelenlétének szükségességét, a legtöbb újkori kéziratos emlék alapja, Thelegdi János *Rudimentája* (amelyet idézett helyén Vékony nyilvánvalóan félreért) több helyütt állítja az /ak/ kiejtést (*Nihil differunt, nisi quod 43' in initio & in fine dictionum, quum eam vocalis a sequitur, vsurpari commodius possit, et in fine semper corripitur* – a szöveg nem kevesebbet állít, mint hogy szó végén /ak/ hangértékkel használata kötelező, szó elején fakultatív; nyilván ebből torzult a 37/43' jelek dichotómiája a későbbi értelmezőknél egyszerű szó végi/szó közi ellentétpárrá. Ráadásul a korai, a *Rudimentától* független kéziratos emlékek is ugyanezt sugallják: a nikolsburgi ábécé (KMRE 196.) szerint *ac*, a Marsigli-naptár (KMRE 194.) ritka előfordulásaiban mindig /ak/ olvasatú; egyedül Szamosközy kéziratai kivételek, aki láthatólag csak a K¹ jelet ismeri. Nyugodtan feltehető, hogy nála tökéletlen írástudásról van szó (korábbi kéziratában a GY és G jelet is keverte).

jelsor: 36 80 LN lënn. Ezek látszatra jelentős módosítások az olvasaton, valójában a lényeg nem változik: a nagyon jellegzetes 37 (K²) jelet nehéz tagadni, és ezért mindegyik magyarázat alapján E/1 személyben ragozott magyar igéről van szó. A Vékony–Zelliger-elmélet szerint ez a feltételes mód első adatolt előfordulása, óhajtó mód (vagy éppen felszólítás) értelemben; az én nézetem szerint kijelentő mód, annak első ismert E/1 alakja. De a második szó is jelentős: ha helyes a magyarázatom, itt egy határozóragos alak van testálva, amely egyébként a mai korig él a nyelvben, változatlan jelentésben, csak éppen a ragozott volta elhomályosult. Ezt a nyelvemlékünket érveléssel még nem sikerült cáfolni,¹³ bár a legújabb monográfiában (Benkő–Sándor–Vásáry 2021, 817) „bizonytalan, további kutatásokat igénylő” darabnak minősítik, meglehetősen szánalmas módon, minden érv nélkül. Összefoglalva: a hagyományos terminológiában lehető legkorábbi ómagyar korból van adatunk lényegében máig élő morfológia elemekre, egy nonkonform terminológia szerint a legkésőbbi ősmagyar korból, mindenképpen egykorú vagy egy kicsivel korábbi Bíborbanszületett Konstantin glosszáinál.

Értelemszerűen, ha a székely–magyar rovásírás a X. század elején lényegében készen áll, akkor annak korábbi ősfarmája évszázadokkal előbb már létezhet: ha a honfoglalók hozták, akkor Keleten, de onnan egyelőre nem ismerjük, és furcsa az is, hogy a X. században nem az elittől ismerjük, hanem alsóbb szintről (Fehér 2021a, 232.). Ha az őslakók, tehát avarok öröksége, akkor az avar régészeti anyagban kellene felbukkannia. Ezt szintén nem találta senki körülbelül három évvel ezelőttig, de az avar rovásanyag szisztematikus összegyűjtésével a helyzet megváltozott, a (sajnos még mindig nagyon kis mennyiségű) VI–IX. századi írásos korpusznak is egy jóval szűkebb része, de rokon jeleket látszik mutatni a székely rovásokkal.

13 Erdélyi 1999, 511–512. nézete, hogy véletlenszerű körömbenyomkodásokról volna szó, teljesen tarthatatlan. Nem azért, mert jószerevel glossza formájában fejtette ki (hozzászólásként a *Magyar Nyelv* hasábjain), érvelés nélkül, hanem azért, mert kézbe véve a tárgyat nem igazolható. A jelek különböző mélységűek, a feltételezett 81[^]15 vagy 36 jel egyik keresztthastája kifejezetten ékalakú, ilyen pedig körömmel nem állítható elő. A 37 jel szabályos négyszöge ugyanúgy nem; az alsó sor 36 jelén egészen vékony, nyílegyenes karcok vannak, amelyek körömnél finomabb eszközre vallanak. Az íróeszköz legvalószínűbben Gömöri 2001 nézetének megfelelően nádszál lehetett.

Mihelyt tisztázni lehetett, hogy az avar kori írott anyagban van ilyen írástípus, adódott a lehetőség a továbblépésre. Ez a KMRE anyaggyűjtéséből 2018-tól bontakozott ki. 6-8 olyan avar kori feliratot lehetett összeszedni (és ez az egész avar kort jelenti, VI–VIII. század), amelyek elkülönülnek a tipikus avar kori, nagyszentmiklós-szarvasi írástípustól, és a székely–magyar rovással mutatnak rokonságot (Fehér 2019; Fehér 2020; Fehér 2021a, 234.). Ezek közt is van persze egy-két betűs; jelenleg három olyan tárgy ismert, amelyen szövegmélnék tekinthető, egy vagy két szóra terjedő, de feltehetőleg teljes mondatot adó jelsor van. (Eltekintve egytől, amely nem magyar nyelvűnek tűnik.) Megjegyzendő, hogy mennyiségileg jóval bővebb adatunk van a nagyszentmiklói írástípussal, de ezeknek a kiolvasása még nem megoldott – Róna-Tas András és Vékony Gábor elméletei meggyőződésem szerint megoldótek. Mindaddig, amíg ezt nem fejtjük meg, azt kell mondanom, fennáll a lehetőség rá, hogy majd ezek közt is lesznek ősmagyar nyelvemlékek. A munkálatokat ezek megfejtésére jelenleg is folytatom, az eddigi – még semmiképp nem kielégítő – előrehaladást ld. Fehér 2021b. Visszatérve a ritkább írástípusra, az egyik felirat (Tolna-Mözs, agyagedény: Fehér–Novotnik 2021, 63–66.) kiolvasása még nincs megoldva. Elég egyértelműen ősmagyar nyelven értelmezhető a jánoshidai tűtartó kétsoros felirata (KMRE 075; vö. Fehér 2020). Az udvari tűtartón inkább rövidítés, mint szöveg van, és ennek nyelvisége nem világos, ősmagyar és ótörök nyelven is értelmezhető. Tolna-Mözs-ről az agyagedényeken kívül egy apró fémlemezken is található idesorolható írás (Fehér–Novotnik 2021, 58–62.), az összesen négybetűs felirat olvasatára szinte természetes, hogy több lehetőség kínálkozik, de ezek közül a magyar olvasat legalábbis a legegyszerűbb megoldás; ezúttal ez egy egyszavas, E/2 személyű igei mondatra enged következtetni.

Jelen pillanatban tehát jelentős valószínűséggel azonosítható a feliratos anyagban:

VIII. század: 1 kétszavas, VO szerkezetű felszólító mondat

1 egyszavas, E/2 személyű kijelentő igei mondat

bizonytalanul 1 egyszavas, még nem érthető mondat

X. század: 1 egyszavas, E/1 személyű kijelentő (vagy óhajtó?) igei mondat és egy szerkezeten kívüli határozó.

Ez persze minimális szintaktikai ismeretet jelent, ami standard szerkezetet mutat, olyat, ami máig, a XXI. századig nem változott, ma is tipikus magyar mondatfelépítés. Morfológiailag: az adatok nem lényegesen térnek el a XII. századi korai ómagyartól. A hangtanról az írás sajátosságai miatt (kevés benne a magánhangzó-jelölés) bizonytalanabb információink vannak, azonfelül természetesen azért is, mert a betűk hangértéke megváltozhatott a székely rovás közismert kései ómagyar értékeihez képest. Ilyenkor többnyire éppen a már eddig ismert hangtani adatokból következtethetünk a betűértékre, nem pedig fordítva. Hogy egy példát mondjak: feltevésem az, hogy az Ő három székely jele közül az egyik a magyarózdi feliraton (a XI. század után hamar kihalt) γ értékben van jelen, és kétségtelen, hogy így olvasva a szó értelmes lesz 10. századi magyarsággal. De ezt nem azért tudjuk feltételezni, mert a jelből valahogy kiolvasható, hanem ellenkezőleg: mivel az ómagyar korban kialakult hosszú ő hang többnyire egy γ -t tartalmazó hangcsoportra megy vissza, elfogadható gondolat, hogy a betű értéke a megelőző korszakban γ lehetett, és ennek az előzetes koncepciónak alapján lehet valóban kiolvasni aztán a jelcsoportot. E két ok miatt a rovásos források hangtani szempontból bizonytalanabb információt adnak például a Bíborbanszületett glosszáinál, itt tehát egyelőre még fennáll a régi forráscsoportok előnye. Ami mégis megállapítható, az nem áll ellentétben azzal, amit alapvetően feltételeztünk a Bíborbanszületett-től a XI. századig tartó szórványadatokból. Például feltételezhető e korai korszakban a „sorvadó”-nak nevezett végmagánhangzó ekkoriban még teljes értékű hangként való használata széles körben, s ennek bizonyos nyoma látható a feliratokon, de kevésbé karakterisztikus, hiszen *accusativus*ban mutatkozik (a Z-T hasonulás elmáradásából bizonyos, hogy magánhangzó volt köztük), csak hogy ez e helyzetben legalább a XIII. századig biztosan fennmaradt,¹⁴ így nem választja el az ezt tartalmazó jánoshidai felirat 8. századi szövegét a korai ómagyar nyelvállapottól.

Nyilván mindenkit elsősorban az érdekel, milyen irányba lehet továbblépni kutatásainkkal. Sajnos mindkét úton, amerre haladnunk kell, a várható eredmény elég esetleges, mert újabb, nagyobb szöveganyag azonosítását igényli,

14 Sőt, köztudottan jelen van még a *Königsbergi Töredék*ben is: *ozut*.

amelynek egyetlen módja az eddig íráskutatói szemmel nem vizsgált avar és honfoglaláskori régészeti leletanyag átvizsgálása, a félreismert jelek felfedezése. Erre van esély, hiszen tavaly egyaránt sikerült több emléket találni a zamárdi temető fémanyagában (Fehér 2021c; Fehér 2022), a tolna-mözsi temető cserépanyagában (Fehér–Novotnik 2021), és nagyon sok megvizsgálendő temető áll előttünk! De hogy az esélyből mennyi realizálódik, azt előre természetesen nem lehet megmondani. Az egyik irány: a Jánoshidáról, Mözsről ismert írástípussal írt szövegeket találni, amelyeket eséllyel ki tudunk olvasni (még ha nem is biztos, hogy mind magyarul lesz!). Itt még az egyelőre megfejtetlen szövegek további elemzése is szükséges. A másik: ha nagy mennyiségű szöveganyag kerül elő, talán a nagyszentmiklós-szarvasi írás megfejtésében is előrébb léphetünk kombinatorikus úton, s mint említettem, nem zárható ki, hogy ennek emlékei közt is egyesek magyar nyelvűnek bizonyulnak. Ez az irány nehezebb, kevésbé várható a gyors előrehaladás, mégsem szabad elhanyagolni. A következő nagy kérdések, amelyeket újabb feliratokkal el kellene dönteni: végre találni alanyt is tartalmazó mondatokat, s ezeket szórend és fonetika szempontjából is értékelni; esetleg újabb feliratok segítségével végérvényesen dönteni az alsóbüi felirat értelméről és igemódjáról, s ennek alapján határozottan elkülöníteni a korabeli modalításokat; s amit még kiemelnék, mert talán a legnagyobb jelentőségű volna (természetesen a reálisan elérhető célok közül): eljutni a teljes ábécé azonosításáig, mert ennek alapján végre bizonyító erővel lehetne rekonstruálni a kései ősmagyar kor fonémakészletét.

IRODALOMJEGYZÉK

- Benkő 1994a.** Benkő Elek: Középkori rovásfelirat Vargyasról. *Magyar Nyelv*, 90. (1994) 487–489.
- Benkő 1994b.** Benkő Elek: Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz. *Magyar Nyelv*, 90. (1994) 156–167.
- Benkő–Sándor–Vásáry 2021.** Benkő Elek – Sándor Klára – Vásáry István: *A székely írás emlékei*. Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.
- DAI.** Constantinus Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Ed. Gyula Moravcsik. Pázmány Péter Tudomány Egyetemi Görög Filológiai Intézet, Budapest, 1949.
- Erdélyi 1999.** Erdélyi István írja. *Magyar Nyelv*, 95. (1999) 511–512.
- Fehér 2019.** Fehér Bence: Egy avar kori rovásírásos felirat Aquincum-Szőlő utcából: az ószláv nyelv korai emléke. *Studia Epigraphica Pannonica*, 10. (2019) 16–22.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: Legősibb nyelvemlékeink? *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2019*. (2020) 111–142.
- Fehér 2021a.** Fehér Bence: Párhuzamosan élő írástípusok az avar és a honfoglaláskorban – közvetlen kapcsolatban állhatnak-e a rovásírással? *Kőrösi Csoma Sándor*, 27. (2021) 228–240.
- Fehér 2021b.** Fehér Bence: Gondolatok a nagyszentmiklósi írások megfejthetőségének korlátairól. *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. (2021) 137–157. DOI: doi.org/10.53644/MKIE.2020.137
- Fehér 2021c.** Bence Fehér: Recently identified epigraphic and peri-epigraphic relics from the Avar cemetery of Zamárdi. *Ephemeris Hungarologica*, 1. (2021) 2. sz. 237–252. DOI: doi.org/10.53644/EH.2021.2.237
- Fehér 2022.** Fehér Bence: Feliratok és felirat-közeli jelek a zamárdi avar temetőből. In: Türk Attila (szerk.): *Hadak Útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészettudományi Intézet – Mar-

- tin Opitz Kiadó, Budapest, 2022. 443–452. DOI: doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2021.4.1_22
- Fehér–Novotnik 2021.** Fehér Bence – Novotnik Ádám: Írásos emlékek a Tolna-Mözs-Fehérvize-dűlői avar temetőben. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ősi írásaink II.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 55–84.
- Ferenczi–Ferenczi 2006.** Ferenczi Géza – Ferenczi István: *Régi várak, új írások. Régészet és rovásírás.* Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 2006.
- Gömöri 2000.** Gömöri János: Az avar kori és X–XI. századi vaskohászat régészeti emlékei Somogy megyében. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14. (2000) 163–216.
- Gömöri 2001.** Gömöri János: Ásatói megjegyzések a Bodrog-Alsóbüi rováslételek értelmezéséhez. *Turán*, 4. (2001) 2. sz. 101–103.
- Gömöri–Magyar 1999.** Gömöri János – Magyar Kálmán: Az 1999. évi ásatás Bodrog–Alsóbüi vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfűvő. In: János Gömöri (ed.): *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production.* Duna-ferr-Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány – MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság, Dunaújváros–Veszprém, 1999. 212–224.
- KMRE.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020.
- Hosszú–Zelliger 2014.** Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: A Bodrog-alsóbüi rovásemlék számítógépes írástörténeti kapcsolatai és egy olvasati kísérlete. *Magyar Nyelv*, 110. (2014) 417–431.
- Medgyesi 2020.** Medgyesi Pál: 11. századi rovásemlék Sarkadkeresztúr határából. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ősi írásaink.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. 127–155.
- Sófalvi 2010.** Sófalvi András: Firtos története. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 307–304.
- Vékony 1999a.** Vékony Gábor: A székely írás legkorábbi emléke Bodrog-Alsóbüi. *Népünk és Nyelvünk*, 107. (1999/VII–IX.) 36–47.

Vékony 1999b. Vékony Gábor: Székely írás legrégibb emléke Bodrog-Alsóbü vaskohászati műhelyéből. In: Gömöri János (szerk.): *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Productioned*. Dunaferr-Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány – MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság, Dunaújváros–Veszprém, 1999. 226–229.

Vékony 2000. Vékony Gábor: A Bodrog-Alsóbüi felirat. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 14. (2000) 219–225.

